

QORA DENGIZNING TURKIYA TASHQI SIYOSATIDAGI AHAMYATI

Ravshanov S.G'.

O'zMU, "Siyosat nazaryasi va falsafasi:siyosiy talimotlar tarixi va metodologiyasi" mutaxassisligi bo'yicha tayanch doktoranti

E-mail:suhrobbekravshanov03@gmail.com

Tel:+998909952903

Annotatsiya. Maqolada Sovuq urushdan keyin Qora dengiz bo'yida paydo bo'lgan inqiroz bu mintaqadagi davlatlarning ahamiyatini xalqaro maydonda yanada oshirdi. 2022 yildagi Rossiyaning Ukrainadagi bosqini davrida faol netrallikka asoslangan xalqaro munosabatlarda Turkiya diplomatiyasi katta shuhrat qozondi.Ukraina va Rossia o'rtasida vositachilikni amalga oshirgan holda Turkiya bir necha bor qurolli harakatlarni to'xtatishga urindi. Shu bilan birga Ukainaning bosqinga qarshi muhim jihatlaridan biri bo'lgan Turkiyaning Bayraktar TB2 muhim rol o'ynadi. Bundan tashqari Ukrainaning don eksportini oshirishga va dunyoning don inqirozini yumshatish uchun don karidori vazifasini o'tadi.

Kalit so'zlar: Bayraktar TB2, Rus-Ukraina urushi, infrastruktura, don karedori, o'zaro aloqalar, Usmoniylar imperyasi, Qora dengiz

Аннотация. В статье кризис, возникший на Черноморском побережье после Холодной войны, повысил значимость стран этого региона на международной арене.Во время российского вторжения в Украину в 2022 году дипломатия Турции получила большую известность в международных отношениях, основанная на активной ловкость.Выступать посредником между Украиной и Россией.Турция несколько раз пыталась остановить действия роялистов. В то же время важную роль сыграл турецкий Bayraktar TB2, который является одним из важнейших средств борьбы с вторжением на Украину. Кроме того, он послужит зерновым коридором для увеличения экспорта зерна из Украины и смягчения мирового зернового кризиса.

Ключевые слова: Байрактар TB2, российско-украинская война, инфраструктура, рынок зерна, взаимоотношения, Османская империя, Черное море.

Abstract. In the article, the crisis that emerged on the Black Sea coast after the Cold War increased the importance of the countries of this region in the international arena.During the Russian invasion of Ukraine in 2022, Turkish diplomacy gained great prominence in international relations based on active dexterity.To mediate between Ukraine and Russia .Turkey tried several times to stop the actions of the royalists. At the same time, the Turkish Bayraktar TB2,

which is one of the most important means of combating the invasion of Ukraine, played an important role. In addition, it will serve as a grain corridor to increase grain exports from Ukraine and mitigate the global grain crisis.

Key words: Bayraktar TB2, Russian-Ukrainian war, infrastructure, grain market, mutual relations, the Ottoman Empire, the Black Sea.

Kirish: Dunyoda borgan sari globalizatsiya va integratsiya jarayoni tobora rivojlanib borayotgan bir davrda. Har bir mamlakat o'zining o'ziga xosligini va yaxlidligini saqlab qolish dolzarb masalalardan biri bo'lib bormoqda. Ayniqsa, yaqinda boshlangan Rus-Ukrain munosabatlarini yomonlashishi va urush holatiga kirishi dunyoning ko'plab rivojlangan davlatlarini sarosimaga solib qo'ydi. Bazilari qaysi tomonni tanlashga boshi qotgan bo'lsa, ayrimlari bu urushni to'xtatish tarafdorlari bo'lishdi. Shunday davlatlardan biri – Turkiyadir. U o'zining “yumshoq kuch”siyosatining tarkibiy qismi bo'lgan vositachilik roli juda qo'l keldi. Ikki davlat o'rtasida urushni to'xtatish bo'yicha kelishuvlarda vositachi davlat bo'ldi. Biroq Ukraina hududiy daxlsizligi buzilgan deb hisoblab unga harbiy va iqtisodiy ko'mak berdi. Turkiya bundan ko'zlangan maqsadlariga erisha olmadi. Shunday bo'lsada Turkiya uchun Qora dengiz bo'yi hududlari juda muhim strategik nuqta hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Hozirgi davrda Rossiya va Ukraina o'rtasidagi urushga qaysidir jihatdan dunyoning aksar davlatlari jalb qilingan va butun dunto nigohi shu yerda. Turkiya “yumshoq kuch”ining muhim element hisoblangan vositachilik rolini bu ikki davlat munosabatlarida ham o'rinli foydalanishga intilmoqda. Bu voqealarni yaqindan kuzatgan va izlanish olib brogan olimlar sirasiga quydagilar kiradi. Hakan Arıdemir, Ilyas Dağlı, Fatih Kocho, Fatih O'zbay, Bulent Pajal, Habibi O'zdal, Mutlu Sefa, Zeyno Baranlar katta hissa qo'shishgan.

Muhokama va natijalar. Qora dengiz butun tarix davomida balki bugungi kunda ham xalqaro arenada eng muhim strategik hududlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham bu mintaqaga qaratilgan strategiya va qiziqish mintaqaning geosiyoiy ahamiyatini belgilab turibdi.

Xalqaro munosabatlarda Qora dengizning ahamiyatini tahlil qilishdan oldin avvalo biz bu hududning tarixiga nazar tashlashimiz kerak. Qadim davrlardan beri O'rta Yer dengizing muhim markazlaridan biri bo'lib qolmay balki mill avv X asrdan beri O'rta Yer dengizi bo'yi xalqlar Qora dengiz bo'yidagi xalqlar bilan yaqin aloqalarni yo'lga qo'ygan. Keyinchalik ular bir qancha geogirafik kashfiyotlarni amalga oshirishgan.Egiy dengizi bo'yidan kelgan dengizchilar dovul va to'lqinlarga duch kelib Qora dengiz bo'yiga borib qolishadi. U yerda oldin ma'lum bo'lmagan qabilalarga duch keladi. Shu sababdan ular Qora dengizni

“Pontos Axenos” deb nomlashadi. Buning (tarjimasi yovvoyi) dengiz degan ma’noni bildiradi. Ozroq vaqt o’tgandan so’ng tenologik yutuqlarga erishgach, Egiy va O’rta Yer mintqasidagi xalqlar Qora dengizning ayovsiz qiyinchiliklariga bardosh beroladigan kemalar yasashadi. Shu voqeadan keyin Qora dengizning sir sinoatlarini ko’rishadi. Natijada dengizning nomi “Pontos Exunos “ga o’zgaradi uning ma’nosi mehmondo’st dengiz ma’nosini anglatadi[1]. Usmoniylar birinchi bo’lib qora dengiz atamasini ishlatishgan keyinchalik u boshqa Yevropa tillariga tarjima qilingan[1]. Qora dengiz qirg’og’i sharqdan Rossiya va Gruziya, g’arbdan Bolgarya va Ruminya, shimoldan Ukraina, janubdan Turkiya bilan o’ralgan. Bu hudud chegaralari borasida uning xalqaro faktorlari va strategiyalarini belgilab beradigan turli xil fikrlar mavjud. Hudud chegaralarini belgilash uchun quyidagi konsipsiyalar mavjud. Danubiy dengiz mintaqasi, Buyuk dengiz mintaqasi, Qora Kasbiy dengiz mintaqasi, Katta Qora dengiz mintaqasi, Boltiq bo’yi xavfsizlik zonasida Qora O’rta Yer dengiz mintaqasi kabi nomlar bilan ishlatilgan. Bu mintaqaning muhim o’ziga xos jihati Turkiyaning Yaqin sharq, Kavkaz, Markaziy Osiyo va Bolqon davlatlariga yaqinligidadir. Shu tufayli tarix davomida qudratli mintaqaviy va jahonning qudratli davlatlari har doim bu hududda ustin bo’lishga va nazoratda saqlashga urinishgan buning yorqin misoli sifatida Usmoniylar, Vizantiya, Rim keyinchalik Rus imperiyasi nishonida turgan[2].

XVIII asrdan beri bu mintqa Rus imperiyasi va Usmoniylar o’rtasida konfliktlar va keskinlik markazi bo’lib kelmoqda. Shuni takidlab o’tish joizki Usmoniylar Qora dengiz bo’yidagi rus kemalari va portlarini bombardimon qilish orqali birinchi jahon urushiga kirdi. Boshqa tomondan esa xalqaro maydonda 1915 yilda Dardanel urushidan keyin Qora dengiz orqali yetib keladigan yordamdan maxrum qilish va rus imperiyasini qulatilish ko’zlangan edi[2]. Qora dengizning geografik va geostrategik joylashuvi, turli yer osti boyliklariga egaligi va aholi patinsiyali uni muhim strategik, iqtisodiy, siyosiy, tarnsport markaziga aylantirdi. Shuningdik harbiy maqsadlarda foydalanishda ham katta ahamiyatga ega bo’ldi. Bu dengiz yuqorisidagi mintaqadan bosib olishga urinishlar va harbiy strategiyalarda Turk Bug’ozining roli harbiy ustinlikning muhim ko’rsatkichlari hisoblanadi[3]. Qora dengizga nisbatan XX asrdagi mintaqaviy va xalqaro kuchlar bir qancha strategiyalarni ishlab chiqishdi. Sovuq urush davrida Sovet Ittifoqining bu mintaqaga nisbatan maqsadi qirg’oq bo’yi mamlakatlari bo’lmagan davlatlarning harbiy kemalari uchun yopib qo’yish bo’lgan. Buning natijasida sovuq urush davrida tashqi dunyodan uzilgan holda ushlab turildi. Bundan tashqari NATOning a’zosi bo’lgan Turkiya dengizga chegaradosh boshqa barcha davlatlar Varshava shartnomasining bir qismi edi. Sovet Ittifoqi va Berlin devori qulaganda xalqaro maydonda muhim o’zgarishlar ro’y berdi. Qora dengiz tashqi dunyoga o’z

eshiklarini ochdi[2]. Boshqa tomondan olib qaraganda AQSHning Qora dengizga bo'lgan siyosati, NATOning aralashuvi mintaqadagi Ukraina va Gruziya kabi davlatlarda turli xil rangli inqiloblar bo'lishiga olib keldi. Yangi yuzaga kelgan inqiroz mintaqaga nisbatan Putinning siyosatini o'zgartirishga majbur qildi. Gruziyadagi aralashuv va Qirimni istilo qilinishi, Ukraina va Rossiya o'rtasida 2022 yilda boshlangan urush uning faolligini yanada oshirdi. AQSH siyosatiga ko'ra Qora dengiz chegaralari unga chegaradosh bo'lgan davlatlarga ochqligi bilan bir qatorda bular sirasiga Markaziy Osiyodan Bolqon davlatlarigacha bo'lgan keng hududga tegishlidir. Sovuq urush tugashi bilanoq bu mintaqada geostrategik kuch vakumi yuzaga keldi bu bo'shliq AQSH va Yevropa Ittifoqi bilan to'ldirilishi kerak edi. AQSHning tashqi siyosatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, dunyodagi eng muhim inergiya resurslariga ega bo'lgan qora dengiz bilan yaqinlik u uchun katta strategik imkoniyat edi. Rossiyaning ta'sirini zaiflashtirib bu mintaqadagi davlatlarning g'arb xususan NATO va Yevro Ittifoqi bilan integratsiya borasida katta yutuqlarga erishdi[2]. Yevropa Ittifoqining boshqa mintaqalar bilan olib borgan siyosatini taqqoslaydigan bo'lsak bunda Qora dengiz alohida ajralib turadi. Yevropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan muhim qadamlar:

1. Yevropa qo'shnichilik siyosati
2. SYNERGY loyihasi (inergetika sohasida hamkorlikni yo'lga qo'yish qaratilgan)
3. Qora dengiz Yevro mintaqa tashabbusi.
4. INOGATE (davlatlararo neft va gazni Yevropaga tashishga mo'ljallangan).
5. TRASSIKA (Yevropa – Kavkaz – Osiyo transport karedori, xalqaro transport dasturi bo'lib Sharqiy Yevropa, Kavkaz va Markaziy Osiyo a'zo davlatlarini Yevropa Ittifoqi bilan bog'laydi[4].

Yevropa Ittifoqining bu mintaqadagi siyosati har doim Rossiya bilan nizoli holatda bo'lgan, ammo boshqa tomondan AQSH siyosatiga mos tushgan[4]. Turkiyaning bu mintaqaga bo'lgan siyosatiga kelsak bir tomondan Turk siyosiy elitasining doimiy qiziqishida bo'lgan bo'lsa boshqa tomondan Usmoniylar davrida imperiyaning ichki dengizi hisoblangan. Tashqi dunyo bilan bu dengizni bog'laydigan Bug'ozning suveritentligi va himoyasi Turkiya Respublikasining an'anaviy tashqi siyosatida tashqi eng ustivor masala bo'lib kelgan. Turkiya siyosatining asosiy jihatlari;

- A. Tinchlik va barqarorlikni taminlash.
- B. Mintaqadagi davlatlarni hududiy yaxlitligini ilgari surish
- C. Iqtisodiy ittifoqni tashkil etish

D. Qora dengizni savdo markaziga aylantirishga qaratilgan iqtisodiy va diplomatik harakatlar.

BLACKSEAFOR va Qora dengiz iqtisodiy hamkorlikni tashqil qilishda Turkiyaning faol tashabbusi yuqoridagilarning yoqrin isboti hisoblanadi[2].

Xulosa. Butun tarix davomida Qora dengizning strategik ahamiyati ko'plab global va mintaqaviy davlatlarni bu hududda ustunlikka erishishga undagan Turkiya va Ukraina savdo iqtisodiy munosabatlariga kelsak 2007 – 2008 yilda butun jahon iqtisodiy va moliyaviy inqirozi COVID – 19 pandemiyasi Rossiyaning Ukrainaga bosqini o'zaro munosabatlarda o'zining salbiy aksini ko'rsatdi. Ikki davlat o'rtasidagi siyosiy munosabatlar Rossiyaning Ukrainaga bosqinidan keyin ancha sezilarli o'sdi. Ukarinaning hududiy yaxlitligini saqlash borasida qat'iy pozetsiyada turdi. Urush davomida faol netrallikka asoslangan Turk diplomatiyasi o'zaro aloqalarda vositachilik rolini o'ynamoqda. Ukrainaga yordam sifatida o'zining Bayraktar TB2 bilan ta'minlamoqda. Turklarning arzon dronlari yordamda ruslarning qimmat va zamonaviy harbiy texnikalarini yo'q qilinishi va ko'plab rus askarlarining halok bo'lishi ukraina kuchlariga katta darajada yordam bermoqda. Shuningdek, ukrainaning don eksportini faollashtirish maqsadida don karedori bo'lib xizmat qildi. Shu narsa aniqki 2022 – 2023 yillarda G'arbning Rossiya bilan munosabatlarining yomonlashishi butun dunyoda gaz va inergetika sohasida bir qancha salbiy oqibatlar keltirib chiqardi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- E. Arıdemir, Hakan. 2011. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Karadeniz Bölgesi Ve Türkiye'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikası” (PhD thesis). İstanbul: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- F. Özbay, Fatih. 2010. “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü”.
- G. <http://www.bilgesam.org/incele/106/-turkiye-rusya-iliskilerinde-karadeniz-faktoru/#.Vj4Tv196M8> (20 September 2016)
- H. Koca, Fatih. 2010. “Kırım'ın Ekonomik Özellikleri Ve Karadeniz Ekonomik İş birliğindeki Önemi” (master thesis). İstanbul: M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- I. Isic, Mirela et.al. 2008. “The Black Sea Region: Clashing Identities and Risks to European Stability”. Munich: CAP Policy Analysis, v. 4.